

Чурапчыга күн тахсар!

САНА ОЛОХ

12+

100 ЛЕТ
ЯАССР
1922-2022

Чурапчы улууһун хаһыата

Бэс ыйын 3 күнэ, 2022 сыл, бээтинсэ

№ 21 (11847)

стр. 2

ТҮҮА ХАҤААЙЫСТЫБАТА

Өлгөм үүнүүнү
Ыларга соруктаналлар

ОҢО КӨМҮСКЭЛИН КҮНҮГЭР

Сынныалан
паарката оҕо аймах
сангатынан туолла

стр. 4

КЭПСИЭХПИН БАБАРАБЫН

Ийэм туһунан
кылгастык

стр. 7

стр. 3

Чурапчы килбэйэр киинигэр бибилэтиэкэ- архыып көмүс сыбаайата түстэ

ТЭТТИК СОНУННАР

Ийэ сир сылынан улууска көбөрдүү үлэтэ ыытыллар

Бу сылга сеп түбэһинэрэн, Чурапчы нэһилиэгэр ыам ыйын 26 күнүттэн нэһилиэк иһин ыраастаһынгга, көбөрдүү үлэттэр декада биллэриллэн турар. Хас биридди тэрилтэлэр үлэтигэр, чааһынай ыаллар, уопсай дьон олохтоохторо тэрилтэлэрин, сыһыарыллыбыт территорияларын, дьылзэрин уонна олбуордарын таһын бу күннэргэ ыраастаан бүтэриэхтээхтэр. Ону тэнэ мас уонна талах араас көрүнгүн олордуута суботунуһуктары тэрийэллэр. Полисадниктары, олбуордары сангардан, тупсаран онороллор. Хас биридди мал тэлгэһиттэр, кырата, үс маһы олордору биһирэнэр.

Мастары ыйыллыбыт дэлээнэлэртэн, суол кытылыттан ыаллара көтүллэнэр. Сотору кэмнэн бэлэз мистэлэргэ сибээки олордуута садаланыаҕа. Бу үтүө баччымы улуустут бары олохтоохторо бары өйүүбүт. Самаан сайыммытын ыраас, чэбдик көрсүбүт, нэһилиэкпит күөдүнэн чэлгидии!

Чурапчы улууһун салалтата Үйэ выпускниктары кытары мас олортулар

Быйыл улуустуттар Ийэ сир сыла биллэриллэбит. Онно ологуран, улуус баһылыга Степан Саргыдаев көбүлээһининэн, быйылгы үөрэх дьыллын түмүктүүр Үйэ выпускниктара, 138 үөрэнээччи, Өйдөбүннүк скверитэр мас олортулар.

Үтүө дьаһалга Чурапчы нэһилиэгин выпускниктара, оскуола дирэктэрдэр, кылаас салааһаччылара, улуустаагы үөрэх управлениетын начальнигы Юрий Посельский кыттымын ылылар. Улуус дьаһалтатыттан Степан Саргыдаев, Афанасий Захаров, Чурапчы нэһилиэгин баһылыга Владимир Сивцев биридди бэйэлэрэ үстүү маһы олортулар.

“Күн үнүкүүтэ” оһуохай күрээбэр ситиһиниллэннэлэр

Арасыйа норуоттары кутуурунай нэһилиэстибэлэрин сылынан, Саха АССР төрүтэммитэ 100 сылынан, Николай Степанов-Ноорой 125 сылынан Мэҥэ Хаҥалас улууһун Аллараа Бэстээх бөһүөлэгэр ыам ыйын 27 күнүгэр “Күн үнүкүүтэ” дьон ааттаах илин эңээрлээби оһуохай күрээбэ ыытылына.

Оһуоха 18-35 дьэри, 36-55 дьэри, 56-талаһыттан аҕа саастаах этэсччилэр үс хайысханан араасан кытыннылар.

Онно биһиги улуустуттан аҕам саастаахтарга Семен Морфуннов үһүс мистэни, орто саастаахтарга Хатылыттан Марфа Чичигинарова иккис мистэни, элэрдэргэ Чыаппараттан Елена Тотонова үһүс мистэни, Чурапчы орто оскуолатын фольклорга уһууһаччыта Валентина Дычжоская - “Түөлбө оһуохайын тарҕаталаччы” анал ааты, Татьяна Горохова “Уус-уран тыллаах оһуохайдыыт” анал ааты ылан кэллилэр.

Биир дойдулаахтарбытын ситиһиниһэринэн эбэрэлленибит.

КОРОНАВИРУС УТАРЫ ҮЛЭЛИИР СУҤАЛЫСТААП ИЙТИННЭРИИТЭ

Ыам ыйын 31 күнүгүбү туругунан улуус инфекционнай отделениегэр 3 киһи сытар. Итинтэн обото - 1. Таһыттан 1 киһи эмтэнэр. Вакцинаны былааньынан 11204 киһи ылаахтаабын, билигин 9270 киһи бастакы компонент, 5694 киһи иккис ылбыт. Вакцинаны

ылбыттар туруктара үчүгэй.

Бэйэни харыстанар туһуттан маасканы, бөрчөккүнү күтэ сылдьып, социальнай арыты тутуһуу, илиини чаастатык суунуу. Ыарыы сибикигэ (температура табыстабына, сыты, амтаны билбэт буолааххына, сөтөлүнгүһү

COVID-19

тинэ) быраалы ыгырып. Чурапчытаагы киһи баһылыга суһал линиятын төлөпүүтэ - 89618696878, 89644202833 Роспотребнадзор - 84115141272. ЕДДС - 84115141660.

САНА ТУТУУ

Чурапчы килбэйэр киинигэр бибилэтиэкэ- архыып көмүс сыбаайата түстэ

Ыам ыйын 27 күнүтэр – Бүтүн Арас-
сыыйатаабы бибилэтиэкэ күнүн көрсө,
Чурапчы нэһилиэгэр уруккута оройуон-
наабы Сэбиэт онтон кэлин дьон-сэргэ
доруобуйатын туһугар үлэлээбит эргэ
поликлиника дьиэтин оннугар, бибилэ-
тиэкэ архыып бастакы сыбаайатын
түһэри үөрүүлээх түгэнэ буолла. Сага
эбийиэк биир дойдулаахпыт, РФ мун-
һабын Сэбиэтин сенатора, СӨ бастакы
Ил Дархана Егор Борисов быһаччы
хонтуруолунан тутулууба.

Сыбаайаны түһэри алгыс сирин-туомун,
улуус суруйааччыларын Соһууһун чилиэнэ, Одьу-
луун нэһилиэгин олохтооҕо Иван Попов-Байдам
толордо.

Улуус баһылыга Степан Саргыдаев тус
эбэрэ тылыгар: “Бибилэтиэкэ архыып быһыл
үлэһэ кинирэн хаалбатагына, эһилиги сылга хай-
аан даҕаны тутуулан кинирээбэ”, – диин мустубут
дьонго биэтик эттэ. Улуус дьокутааптарын Сэ-
биэтин бэрэссэдээтэлэ Афанасий Захаров, бибилэ-
тиэкэ үйэлэр тухары көлүөнэлэр ситимнэһиллэрэ
буоларын тоһоболоон билиэтээтэ. Бэлиэ түтүгү
Чурапчы нэһилиэгин баһылыга Владимир Сивцев,
улуус култуураба управлениетын начаалынньыга
Дмитрий Попов, Чурапчытаабы аграрнай-техничес-
кэй каллос дириэктэрэ Василий Гуляев, улууста-
абы киин бибилэтиэкэ ситимин дириэктэрэ Вера
Платонова уонна бу улахан эбийиэги тутуохтаах
бэдэрээччи Гаврил Платонов кыттыһы ыллылар.
Улуус литэрэтиринэй түмсүүтүн чилиэнэ Клара
Кузьмина-Уус Кыһаа бэлиэ күлүгэ анаан суруйбут
холоһонун аахта.

Сыбаайа түһүүтүн үөрүүлээх түгэнигэр улуус
библэтиэкэтин үлэһиттэрэ бары муһунулар, ки-
нилэр ортолоругар үлэтин аан маңнай Чурапчыта-
абы оҕо бибилэтиэкэтигэр саҕалаабыт, Чурапчы
улуһун, Хатылы нэһилиэгин бочуоттаах олохто-
оҕо, РСФСР, СӨ култууратын туйгуна, “Граждан-
скай килбиз” бэлиэ хаһаайына Мария Петровна
Иустинова: “Кэлин Хатылы нэһилиэгин бибилэ-
тиэкэтигэр үлэлээн бизнэсийэҕэ тахсыбытым. Аан
маңнай хамаастаммыт сирим Чурапчы улуһун
оҕо бибилэтиэкэ, ити – 1968 сыллаахха үөрэхпин
бүтэрэн кэлээт, тута үлэлээбит сирим. Онно икки
сыл үлэлээн баран, Хатылы нэһилиэгэр олохсуйбу-
тум. Манна сага дьыт тутууларын туһунан бастаан
хаһыакка аахпыт уонна олус үөрбүтүм. Биһиги
библэтиэкэбит үлэһиттэрэ билигин аныгы тех-
нологияны туһанан, үгүс үлэни-хамнаһы ытыах-
тара, биһиги ситиспэтэхпитин ситиһиэхтэрэ дин
саныбын. Бүгүҥү дьаһалга сүргэбит сүрдээҕин
көтөбүлүө кэлэн турабыт”, – диин са-
наатын үлэ-
һиниэ.

Кэлбит маддыттар сыбаайа түһэр дьааматыгар
алтан маңыһаат бырахтылар, улууспут салалтатын
үлэһиттэрэ маңыһагы күрдээх буору куттулар.

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.
Ааптар хаартыскаҕа түһэриитэ.

УБҮЛҮӨЙДЭЭХ БИИР ДОЙДУЛААХПЫТ

ЫТЫК СААҤЫН ТУОЛЛА

Быйыл бэс ыйын 2 күнүтэр медицинскэй наука доктора, профессор,
Саха Өрөспүүбүлүкэтин наукатын үтүөлээх дийэһэтэлэ, Арасыйыа
Петровскай наука академиятын уонна ускуустубатын академия,
Чол туруктаах буолуу норуоттар икки ардыларынааҕы академия
вице-президентэ, Информатизация норуоттар икки ардыларынааҕы
академиятын академига, Норуоттар икки ардыларынааҕы пато-
логия академиятын академига, Норуоттар икки ардыларынааҕы
славянскай наука уонна ускуустуба академиятын чилиэн-кэрэспэ-
дьиэнэ, Чурапчы улуһун Бочуоттаах гражданина, Карл Георгие-
вич Башарин 80 сааһын туолла.

Киини Дьокуускай
куорат 8 №-дээх орто
оскуолатын 1959 сыл-
лаахха бүтэрэн баран, Ир-
кутскайдаагы медицин-
скэй үлүстүүккэ үөрэнэ
кирибитэ. 1962 сылла-
ахха Саха Судаарысты-
баннай университеттар
көспүтэ, 1965 сыллаахха
ситиһинилээхтик үөрэнэ
бүтүрбүтэ. Медицинскэй
факультет учуонай сүбэ-
тин быһаарытынан па-
тологическай анатомия
аспирантуратыгар салгы
үөрэммитэ. 1968 сыллаах-
ха бүтэрэн, бу кафедра
ассистентынан үлэлээбитэ.
Бу кафедрага үлэлиир ю-

нигэр ассистентан профес-
сорга, сэбиэдиссэйгэ тийэ
үүмүтэ.

1969 сыллаахха меди-
цинскэй наука хандыдаа-
тын ылар диссертацияны
ситиһинилээхтик көмүскэ-
битэ. 1977 сыллаахха Мос-
ква куорат Норуоттар
доҕордоһууларын универ-
ситетыгар диссертацияны
көмүскээн, медицинскэй
наука доктора буолбута.
1978 сыллаахха патологич-
ескай анатомия доцента,
1992 сыллаахха профессор
званиялара интэриллибит-
тэрэ.

Өр сыллаах сэллэти
утары чинчийинтэ 3 мо-

нографиянан, 30-тан тахса
ыстатыйанан тахсыбытта-
ра, элбэх научнай компи-
ризонсийлэр, сийлэстэр,
симпозиумнар матырыйа-
алларыгар киллэриллибит-
тэрэ. Барыта 250 научнай,
наунай-методическай, на-
учнай-популярнай үлэлэрэ
бэчээккэ таһаарыллыны-
лар.

2002 сыллаахха Нору-
оттар икки ардыларынааҕы
информатизация академи-
ятын президиумун быһаа-
рытынан “Научнай хай-
ысканы төрүттээччи” диин
норуоттар икки ардыла-
рынааҕы үрдүк аат дипло-
мун, кыһыл көмүс мэтээли

туттаран туран интэрилли-
битэ. 1994, 1999, 2000 сыл-
ларга “СГУ бастыг про-
фессора” буолбута. Чол
олоҕу сырдаттыгы, пропа-
гандалааһыкка үтүөлэрин
иһин, элбэх наҕараадалар-
даах. Российскай Феде-
рация профессиональнай
үөрэхтээһин Бочуоттаах
үлэһитэ, Аан дойдутаагы
чол олох иһин хамсааһын
үтүөлээх бэтэрээнэ.

Алексей СЛЕПЦОВ.
“Чурапчинскэй
улус. История. Культура.
Фольклор” кинигэттэн
туһаныллыһа).

СЭРГЭХ ДЬАҤАЛ

Кулууп үлэһиттэрин үлэлэрин хайысхата кэниир

Төлөй нэһилиэгэр 600-кэ диири нэһилиэннээлээх нэһилиэктергэ
аналлаах “Благоприятные креативные условия в сельской местно-
сти” өрөспүүбүлүкэтээҕи форум бэрт үрдүк таһымнаахтык буолан
ааста. Барыта 6 улуус 31 нэһилиэгиттэн кулууп үлэһиттэрэ, култуу-
ра салалтатын исписэлиһтэрэ, Өрөспүүбүлүкэтээҕи норуот ай-
ымньытын дьиэтигэр, Хатастан дэлэгэссийэлэр кэлэн көхтөөхтүк
кытыннылар.

Форуму тэрийээч-
чи, улуустаабы кул-
туура управлениетын
начаалынньыгын сол-
буйааччы Айталына
Смирникова сийлини
сырдатта:

– Кыра ахсааннаах
нэһилиэктергэ сайдыы
тэтимнээхтик барар. Би-
лигин олох ирдэбиллэри-
гэр эппиэттиир аныгылыы
тутуулар, информаци-
най технологиялар ки-
ирэн иһэллэр. Кинилэр
үлэлэрин өрөспүүбүлүкэ
көрдөрөөрү, тарҕаатары,
уопут атаһаһаары, бу фо-
руму улуустаабы култуу-
ра салалтатын уон-
на Төлөйдөөҕү «Аартык»
НАД, үлэһиттэрин
көбүлээһинин тэрийди-
бит. Холобур, Төлөй нэ-
һилиэгин кулуубун иһигэр
Коворкинг кивен, иһэлэ
көрөр, муһуһахтыыр саала
оҕоһулуубут. Манн тэҕэ
көрөөччүлэргэ, ааҕааччы-
ларга анаан кафе тэрил-
либит. Кэксэлэһэ, нэһи-
лиэниэ дьарыктаах, чол
туруктаах буоларыгар ана-

ан фитнес саала хааччы-
лыбыт. Онно хас да көрүн
тренажердар бааллар. Ону
таһынан дириэктэр, испи-
сэлиһтэр үлэһиттэр хосто-
рон олус интэриһинэй,
аныгылыы тиһтээх онор-
буттар. Корүдүөрдэригэр
Төлөй нэһилиэгин усту-
руйатын, кээн туттар дьо-
нуу-сэргэттин сырдатар
истизнэлэр тураллар.
Эбийиэтин экранга Төлөй
устуоруйата көстө турар.
Ааһан иһэр киһи тохтоон,

сэргээн көрөр.

Төлөй - географическай
балаһыанньата табыгаста-
ах. Тырааска биһир өттүгэр
кыстыыллар, оттон биһир
өттүгэр сайылыыллар.
Тэрээһин Мээндийэ алаа-
һыгар тахсан сайылыкка
кириин, сайыны көрсүү
сирин-туомун көрдөрүүт-
тэн саҕаланна. Олохтоох-
тор ыллаан-туойан, алгыс
тылларын анаан, оҕолор
үгүкүүлээн, барыта ураты-
тык, сонундук көһүннэ.

Эбийиэтин кизээ бырайыак
көмүскээһинэ буолла. Фо-
рум кыттыылаахтара бизе-
хамаандаа арахсан үлэлээ-
тилэр. Сага, сонун идээ-
йэлэр киирдилэр. Форум
кыттыылаахтара бэйэлэ-
рин улуустарыгар тийиэ,
бу бырайыактан элбэҕи
интэриһин, олоххо киллэри-
эхтэрэ диин эрэһэбин. Бил-
лэн турар, кинилэр эмээ
араас көрүҥ бырайыакта-
рын сийлиһи сырдаттылар.
Аны инникитин «Айылла-
ан» киһи үлэтин тарҕатар
былааннаахпыт. Манн көр-
сүһүүлэр култуура
үлэһиттэригэр олус тоҕо-
остоохтор. Урут кулууп
үлэһиттэрэ кэнсир эрэ
көрдөрөр буолаһтарына,
билигин култуура үлэһи-
тин эйгэтэ олус кэһээтэ.
Саха киһитин доруобунай
сайдыытын көбүлээччи,
сайынарааччы - култуура
үлэһиттэрэ буолаллар.

Бу күн «Мастарыс-
кый» диин хас да хай-
ыскаҕа олус туһалаах
маастар-кылаастар буол-
лулар. Дьон-сэргэ сэргээн
сырытта.

Марфа
ПЕТРОВА

Эдуард Макаров хаар-
тыскаҕа түһэриитэ.

А

ТЫА ХАҢААЙЫСТЫБАТА

Дойду бэйэтин боруода сүөһүлэрин тупсаран тэнитэргэ турунна

Акыйаан унуортан Эми-эрикэ тэрийэн, көбүлээн, сорохтору модьуйан-моһуйан туран, арбаа омук судаарыстыбалара Арасыйыаба араас көрүнгөх буруйдуур

дьаһаллары (саансыйалары) олохтоотулар. Манньык хааччахтар-харгыстар дьэ кыылын-сүөлүн, ол иһигэр ынах сүөһүнү, иһиги салаатыгар эмиз сабыдыаллаа-тылар. Ол гынан баран, “куһаҥан үчүтэйдээбэр” дылы, бэйэ гизэнигэр дьэ күүстээх болжомто ууруллан, туох үтүө түмүккэ тирнэрдээбин туһунан “Сахаагроплем” СБУ салайааччыта, бэтэринээрэ билимин хандыдаата Алексей Жирковтуун сэлэргэстибит.

- Дьэ кыылын-сүөлүн иһиги салаатыгар саансыйаба ордук көтөрү иһиги салаата оуустарда. Того дьэтэххэ, бэйэбит кроспут суох. Онно тэнитээххэ, сүөһүнү иһиги салаата кэм тирэхтээх. Ол эрэри, кириэн биэрэ сыспып-пытын билиннэх кэригизэхпит. Арасыйыа сүөһүлээх сүрүн эргийиэнэрэ хэмээрсийбэ уонна “түргэн үккэ” бараннар, “голштинизацияны” күүскэ ыппыттар. Ол иһин билигин мунур уһукка кириэн эрэллэр: бастатан, тастан племенной матырыаал – сизмэ кириэнэ харгыстана, иккиһинэ, 2 эрэ лиһигиэнэ үлэ-лэппит буоланнар, уруурбааһы куттала үөскэтэ. Онон Арасыйыа салалтата билигинэтин дойду бэйэтин боруодаларын тупсарыта туһайда. Үөһэттэн дьаһалынан, былырынныттан саҥалаан дойду иһинээби боруодаларга инвентаризация үлэтэ ытылла турар. Билигин аспит сылга холмогор боруода уонна саха сүөһүтүгэр инвентаризацияны ынтан бүтэрдүбүт.

- Алексей Дмитриевич, ыраас хааннаах холмогор Саха сирингэр эрэ ордон хаалбытын туһунан иһиги дьиктиргэ-битим. Ол төһө оруннааһый?

- Кырдык, дойду атын эргийиэнэригэр холмогор сүөһүнү чөл тутан хаалбыт билигин өрөспүүбүлүкэбиттэн ураты суох. Ол иһин, бэл дьэтэр, бу боруода үөскээбит, оһоһуллубут дойдуттан – Архангельский уобаластан ыраас хааннаах холмогор орус көрдөөнөр кэпсэтэ сылдыбыттар. Ону сизмэнэн биэрэх буолбуппун. Саха сирингэр холмогорга икки племенной хаһаайыстыбалаахпыт: “Бөрө сылгы собуота” (Хангалас Улахан Ааныгар) уонна “Өлүөхүмэ кылаабыа”. Билиэххэ ыраас

боруода хаалбытын иһин уларыта-түннэртэ тутар эдирдээх кэмгэ үлэлээн-хамсаан аспыт аҕа саастаах дьоммутугар махтанах тустаахпыт. Бу – киһилэр сыраллах, бэринилээх үлэлэрин түмүгэ, иһиги көлүөнэлэргэ бэлэктэрэ.

Салгыы билиһиннэрдэххэ, билигин симменталга үлэлиин сылдыабыт, быһыл түмүктүөхпүт. Симментал боруода араас сэлэксийэ баар. Холобур, Саха сирингэр Австрияттан аҕалыллыбыт кытта баар. Ол гынан баран, эрдэ элпитим курдук, билигин дойду бэйэтин гизэнигэр охтобут. Маньы тэнэ кэлигин үс сылга өрөспүүбүлүкэ таһыттан киллэриллибит хара эриэн, кыһыл эриэн уонна кэлиин симментал боруодалары көрдүбүт. “Голштинизацияны” аспыт сүөһүлэр кэлбиттэрэ. Ол иһин удьуор өтүнэн туорааһына (туорааһына – аномалия) аналлыстары оһорон чинчийдибит. Хас да көрүнгэ туорааһыны буллубут. Онтун бытааннык эстэр буомбага тэпнээх. Ити боруода сүөһүлэри ситэ аһаппат буоллаххына, ырдактарына-дьүдэйдэхтэринэ марыыга ылларымтылар. Ол түмүгэр бруцеллез, лейкоз курдук кутталлаах ыарыһар туруохтарын сөл.

- Ити ханнык хаһаайыстыбаларга хантан аҕалылыбыт сүөһүлэргэ буллубут?

- Хаһаайыстыбаларын аатыр табыгаһа суох. Кэлигин үс сылга племенной боруода сүөһүлэр Башкиригтан, Красноярсктаан, Иркутсктаан, Архангельсктаан атылаһан аҕалылыбыттар.

Иһиги сорукупт чуолкай: салгыы дойду бэйэтин боруодаларын тэнитиэхтээхпит. Билигин өрөспүүбүлүкэбит сирэ-уота ки-экигэн боруоданы барытын ха-

бан тупсарар уустук. Онно эби суолбут-иһипт мөлтөбө уонна айылҕабыт тыһына харгыстыллар. Микротэтигэр сизмэни тир-эрдэр ыараханынан, “элевенэй пиэрмэ тэрийэн, ууһатыы пуондатын үөскэтэргэ” Тьа хаһаайыстыбатын министэриститэтигэр этии киллэрбиппит. Бырайыак оһорбуппун. Киһи сиртэн ыраах нэһиликтэри кылаастаах, үрдүк племенной сыаннастаах оуустарынан хаачыйыахтаахпыт. Өрөспүүбүлүкэ 29 улуһугар ыраахсытар, суола-һиһэ суох 185 нэһилиэнньэлээх пуун уонна 163 производственной участка бааллар. Балартан 77 нэһилиэккэ искусственнай сизмэлээһин ытыллыбат. Олорго 18600 ынах сүөһүлээхтэр, ол иһигэр 7810 ынахтаахтар. Баар ынаҕы буоһатарга 155 атыр орус наада. Искусственнай сизмэлээһиннэн хабыллыбат нэһиликтэргэ, чуолаан хоту эгээргэ, хаан уруурбааһыта тахсан, сүөһү төрүүбэ кэтибитэ, борудук-суһа кыччаабыта ыраатта. Онон, бастакынан Дьааһы, Орто Халыма улуустарын нэһиликтэриттэн саҕалыахпыт. Кирибит сайаалкаларынан быһыл 5 оһуһу, эһини 20-чэни ытыахпыт.

- Биллэрин курдук, атыр оһуһу аһатар-тоторор өрөкүүттээх уонна кыраа-кыаматка кутталлааһынан элпэ-тирээтэх даһаны. Кимнээхэ туттараһый?

- Мэхэньиһимигэр хас да хаймаханы үөрэтэн-ырытан көрөн баран, улуска (муниципальной оройуонга) биэрингэ тохтоотубут. Холобур, элевенэй пиэрмэбиттэн биһир улуска 5 эбэтэр 10 атыр оһуһу биэрэбит. Өрөспүүбүлүкэ бүддьүөттүнэн, “ынах төбөтүгэр” курдук, биһир оһуһу көрүү-иһиги ороскуотугар 60 тыһ. солкуобайы көрдөрөн, улуска боломуочуйанан тийэр субсидия үбүн кэмэйингэр киллэртэрэбит. Улуус дьаһалтата балаһыанньа оһорон, куюнкурсу ынтан, оһуһу кыайыт хаһаайыстыбага иһиги биэрэр. Атыр орус биһир нэһиликкэ үс сылтан ордук “үлэли” суохтаах. Атын нэһиликкэ көһөрүл-лэр эбэтэр атаһаһыкка барар. Билигин көһөрү биэрэн кэбис-пэппит, судаарыстыба өттүттэн контуруоллуубут. Элевенэй пиэрмэбэ иһигиэн тахсыбыт хас биһирдэн орус учуокка сылдыар. Оуустар бастакы ыһырдэрин сууккатааһы эбилиһилэрин, онтон улаатан, төһө үтү эбэтэр эти биэрэллэрин үөрэтэн, хас биһирдэн орус экнэмиичэскэй көдүүһүн быһаарыахпыт. Били-

гин суоттуурбутунан, 8 сэл минньык үлэ ытыллынаһына, ол түмүгэр 2,5 тыһ. киһилэ (билигин 2,2 тыһ.) үккэ тахсыахпыт уонна эт тыһынаах ыһаһынан би-лиһиги көрдөрүүттэн 100 киһи эбилиһилэрин ситиһиэхпит.

- Олоххо киллэриһин-нэһинэ, тьа дьомугар чахчы туһалаах уонна көдүүстээх бырайыак буолу. Алексей Дмитриевич, “дойду бэйэтин боруодаларын тупсарыахтаах” оуустары племенной хаһаайыстыбалартан ылабыт дуо?

- Мантан иһинэ билимин кытта ситимнээн, эмбрион трансплан-тацийыгар үлэлиһигэ былаан-нылыбыт. Племенной хаһаайыстыбаларга сэлэксийэ үлэтин 3-4 төгүл түргэттиэхтээхпит. Холобур, 150 ынахтаах хаһаайыстыбага 7-8 ынах супер-эли-таа кириэллэр, ол эбэтэр 4,5-5 тыһ. киһи үтү биэрэллэр. Ол ынахтары көрөн-харайан, сака-астаммыт буоһатыы оһоробут. “Донор” ынаҕы буоһатан баран, икки нэһиликкэ анал булкадаһы-гынан мааккаһын сууһан ылабыт. Онтон оһуолга олорон, микро-субуунан буоһатыллыбыт яше-кеткалары талан ылан, тоһорон кэбиһэбит. Уонна наһаах бору-дуксуулаах ынахтарга угабыт. Ити курдук үрдүк борудуксуу-алаах 1 ынахтан сылга 5-8 эм-бриону ылан, иһиги ыһырдэни ылары ситиһиэхтээхпит. Манньык ньыманан супер-эли-та төрүүрүн түргэттэбит: 1 ыһырдэ оһуһугар 5 ыһырдэ, ол эбэтэр 1 ынахтан 5 ыһырдэни ылабыт. Үөһэ аҕалыт холобурбуунан, хаһаайыстыба 7 супер-эли-та ынахтаах буолаһына, үчүтэй удьуордаах 35 ынах-танан хаалар. Бу, биллэн турар, искусственнай буоһатыыга оһор хаһаайыстыбаларга сөптөөх ньыма. Манна биһир өйдүүххэ наада: “донор” ынах 4,5-5 тыһ. киһилэ үтү биэрэр буолаһына, сизмэлээх орус иһиги ити ынах-тааһар элбэх үтү (6,5-7 тыһ. ки-һилэ) ыатар буолуохтаах. Форму-лата иһиги. Оччогуна биһирдэ үтүтээх ынах үөскүүр. Ол иһин “сакаастаммыт буоһатыы” дьэр. Племенной хаһаайыстыбалар-га манньык ньыманан төрөөбүт орус ыһырдэри талан-сүүм-рдээн, элевенэй пиэрмэбиттэн 1,5 саастарыгар дьирэ иһиги улаатыннарабыт уонна нэһили-ктэринэн тарҕатабыт. Оттон саамай чулууларын, бастыһан бастыһаһын искусственнай сизмэлээһин ытаансыйатыгар хаалларан, сизмэлэрин ылан тоһорон, суоллаах-иһиги нэһи-ликтэри хаачыйабыт.

- Элевенэй пиэрмэбит ханна баарый? Сыта тутулу-улаах дуо?

- Манна, “Сахаагроплем” баазатыгар, таас хотонноохпун. Өрөмүөннэһэр уонна мэхэ-ньысээһиннэһэр эрэйиллэр. Билигин элевенэйгэ анаан 39 ыһырдэ иһиги тулар. Биһир са-астарыгар 400-тэн тахса киһи-ни үкүүллэр. Урукку буолбатах, оуустарыт туонналаахтар. Ба-рыта 39 улахан оуустан сороһун быраактаан, 31 оһуһу хаалларды-быт. Быһыл сайын 4-тэн сизмэ ылан бүтэбит. Онон 27 хаалбы-тыттан эһини 15-һин “үлэли-эхпит”. Эһин эдэр хааннарынан тоһорон биэрэһипит.

- Сизмэ бааныгар төһө ха-һаастааххый?

- Арасыйыа үрдүнэн сизмэ хаһаа аҕыйаата. Билиэххэ дой-ду бэйэтин симментал, холмогор боруодаларын сизмэлэрэ Саха сирингэр сэлэксийэ туттарбы-тыгар анаан, 1990-2000 сыллар-тан хараллан сыталлар. Сылла-аһы эргирбит билиһинэ 500 тыһ. киһигэ оһу (доһа), киһи-таһа тулар.

- Алексей Дмитриевич, бачча кэпсэтэн баран, төрүт сүөһүбүт иһиги тымтык-танан көрүүх эрэ...

- Саха сүөһүтэ – дойдуга стра-тегическай сыаллаах иһиги боруода. Тымныны тулуһуто уонна чөлүгэр түһүтүө удьуо-рун учуонайдар үөрэтэн, үрдүк үтүтээх боруодаларга туһанарга үлэлэһэ сылдылар. Олохтоох боруодалары таһаарыыга кэлиин күүскэ хамнанан эрэллэр. Арасыйыаба “Тьа хаһаайыстыбатын кыылын-сүөлүн удьуорун пуон-дата” ассоциация тэрилиннэ. Онно билигин өрөспүүбүлүкэбит тэрийсээччи буоларынан туһа-нан, мин РФ Тьа хаһаайыстыба-тын таһымгар “Аартыкатааһы сүөһүнү иһиги” дьэ өйдөбүл киллэриһилэрин туруорсубутум.

Аартыкаһын дойду 11 субь-ега алтыһар. Билигин бары биһир бэлиһигиһиги тутуһан, үрдүк бо-родууксууһы биэрэр симмен-тал уонна холмогор боруодалары сүүмэрдээн таһаарыахтаахпыт. Онно Саха сирэ эргийэр киһи буоларын ситиһиэхтээхпит. Бары биһир сүрүннээхтик үлэлэтэһип-тиһэ уонна ити былаанньыр бырайыактарытын олоххо кил-лэрдэһиптиһэ, аны уон сылыннан букатын атын таһымга таһар-бытыгар эрэллээхпун.

Василий НИКИФОРОВ.

Барытын сэтгэ тэдгээт бастахы агаарччга- «Сага алах» эрдэжхэйлэлтэн бүртгэл!

[illegible]